

PROBLEMAS NA IDENTIFICACIÓN E ACENTUACIÓN
DAS INTERROGATIVAS INDIRECTAS:

Dime que acentúo ben / Dime qué acentúo ben

Luz Cures Vázquez
Xesús Manuel Mosquera Carregal
Marta Negro Romero

Instituto da Lingua Galega (USC)

1. INTRODUCCIÓN

O obxectivo da presente comunicación é o de poñer de relevo as vacilacións que suscitan na escrita da lingua galega as denominadas oracións interrogativas indirectas a respecto da súa acentuación gráfica. As súas orixes radican na experiencia acumulada como correctores e/ou tradutores de textos e en reparar nas dúbidas dos usuarios da lingua á hora de determinar se hai que pór ou non acento gráfico, na escasa claridade do texto normativo ao respecto no seu apartado de acentuación en calquera das súas distintas edicións, e, en último termo, na pouca reflexión gramatical achegada polos distintos manuais de lingua. A isto aínda lle hai que engadir, como haberá ocasión de comprobar, que é un tema obxecto de até dous trasacordos normativos desde a publicación das *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* na súa primeira edición de 1982: no ano 1995 cando se introduciron lixeiras modificacións e máis recentemente no 2003 cando se oficializou o denominado “Acordo normativo”¹.

Precisamente a hipótese de partida é que a falta de claridade do texto normativo e a ausencia dunha reflexión gramatical ao redor da cuestión (a inmensa maioría dos manuais e obras de referencia consultadas limítanse a seguir a literalidade do texto oficial²) derivaron na imposibilidade de fixar no usuario un criterio formado e coherente xa non só para poder saber cando se cómpre acentuar ou non, senón primeiramente para saber discernir cando se trata dunha oración interrogativa indirecta e cando non. Entendemos que o tema que nos ocupa non é unicamente unha cuestión ortográfica que tan só

¹ Tal é así que as únicas modificacións entre o texto lido no congreso “Variación e prescripción” (novembro de 2003) e o recollido nas presentes *Actas* gardan relación coa circunstancia de que no momento de ler a comunicación as *Normas 2003* aínda non foran publicadas.

² A excepción constitúea a obra *Ortografía práctica* de Carme Hermida (2001).

admite dúas opcións (presenza *versus* ausencia de acentuación gráfica), senón máis ben unha cuestión gramatical, máis complexa, na cal entran en xogo parámetros como a tipoloxía dos verbos rexentes, a súa modalidade, etc.

O período temporal estudado comprende as dúas últimas décadas, é dicir o galego escrito moderno, regulado xa por unha normativa ortográfica e morfolóxica oficial. O corpus textual manexado para tirar exemplos foi, por accesibilidade e por se axear ao período cronolóxico obxecto de análise, o *Corpus de referencia do galego actual* (CORGA) sobre o que se executaron buscas orientadas tanto para dispor de exemplos con pronomes interrogativos acentuados, como para comprobar o tratamento ortográfico dispensado a eses mesmos pronomes interrogativos cando van ao carón de verbo *dicendi*. En menor medida o corpus de exemplos obtido foi complementado por outros exemplos tirados do noso labor cotián como lingüistas.

Logo desta breve introdución abordaremos a vertente gramatical do asunto que nos ocupa, isto é, a identificación das unidades das que estamos a falar, para de seguido, abordar o estado da cuestión a partir da revisión bibliográfica de manuais de lingua e gramáticas. Finalmente, para concluír, intentaremos argumentar unha proposta que aclare o uso (e, sobre todo, evite o abuso) do acento gráfico nos interrogativos indirectos.

2. INTERROGATIVA INDIRECTA: CONCEPTO, DELIMITACIÓN E TIPOLOXÍA DE VERBOS REXENTES

Sabido é que a facultade para reproducir un discurso é un universal da linguaxe, común daquela a todas as linguas, e sabido é que dúas das modalidades ou procedementos discursivos máis comúns cos que dar a coñecer o discurso ou acto de fala dalgún locutor son o denominado discurso directo (DD) e discurso indirecto (DI).

O *discurso directo* consiste na reprodución literal das palabras propias ou alleas. Formalmente caracterízase pola existencia dunha expresión introdutora (EI) que contén un verbo *dicendi* ou de comunicación, xeralmente flexionado, unha cita directa (CD) marcada tipograficamente coas convencións ortotipográficas que previamente se estableceran no texto (polo común os dous puntos e as comiñas ou raias) e o contido citado (CC) que é sempre a reprodución literal dun enunciado:

Anxo dixo: “Non vos podo axudar”.

Pola súa banda, no *discurso indirecto* xa non existe a reprodución literal do contido, senón que este se transmite máis ou menos fidedignamente.

É dicir, prima a información sobre a expresión lingüística e non importa que esta non coincida coa que realmente foi empregada polo locutor que se cita (adoita haber cambios nos tempos verbais, na orde de palabras...). Formalmente, preséntase baixo a forma dunha oración subordinada, de xeito que hai unha expresión introdutora (EI) que contén un verbo *dicendi* flexionado, unha cita indirecta que ten como marca a conxunción *que* e o contido citado (CC):

Anxo dixo que non nos podía axudar.

Entre estas dúas formas de reproducir o discurso opera un mecanismo de reconstrución (tamén chamados de translación, trasposición, transformación...), a través do cal dúas estruturas formais distintas ou dúas expresións encerran o mesmo contido, incluída a modalidade oracional (aseverativa, desiderativa, imperativa...):

Dixo: “tráiocho mañá” => Dixo que cho traía mañá.

Dixo: “¿cóllelo ti?” => Dixo que se o collías ti.

Dixo: “¡vémonos!” => Dixo que nos viamos.

Dixo: “cómeo ti” = > Dixo que o comera eu.

Se nos centramos nas interrogativas podemos falar dunha tese de equivalencia de xeito que unha oración interrogativa directa se corresponde cunha oración interrogativa indirecta:

Pedro preguntou: ¿Cando volves?

Pedro preguntou (que) cando volvías.

Como xa foi advertido, as oracións interrogativas indirectas inclúense dentro da subordinación substantiva, xa que desempeñan a mesma función que pode ter un sintagma substantivo, xeralmente a de obxecto directo:

Preguntou que hora era ~ Preguntou a hora ~ Preguntouna.

Segundo o elemento introdutor distínguense entre *interrogativas parciais* (relativas ou pronominais) e *interrogativas totais*. As primeiras son aquelas introducidas por *que, quen, cal, cando, canto, onde, como e por que*, e o sintagma interrogativo funciona como un dos argumentos ou complementos circunstanciais do predicado en que aparece:

Preguntoulle á súa filla (que) qué desexaba estudar.

Pola súa banda, as interrogativas totais presupoñen unha resposta afirmativa ou negativa na procura da confirmación ou falsidade dun enunciado e son introducidas por *se*:

Preguntoulle á súa filla se estaba estudando.

En todo caso, ambas teñen en común que van introducidas por unha frase interrogativa e que son empregadas para disipar incógnitas. Así mesmo, que sexan construcións subordinadas quere dicir que son seleccionadas por un predicado que recibe o nome de rexente. Pode ser nominal, adxectivo ou verbal:

a) nominal:

Agóbiamme a dúbida de se se faría mal.
Róeme a incerteza de quen viría buscarme.
Tomaron a decisión de onde vivirían.

b) adxectivo:

Non estaba segura de quen ía vir.
É importante cal elixas para a cea.
Está interesado en como adquirilo.

c) verbal:

Preguntoume a que hora íamos ir.
Contoume canto agardaba a túa chamada.
Buscou como sobrevivir na cidade.

Será nos predicados verbais nos cales centraremos a nosa atención, pois son estes os que pola súa aparente variedade inicial suscitan máis dúbidas á hora de determinar se estamos ou non ante verdadeiras interrogativas indirectas e, en última instancia, á hora de determinar se se acentúan ou non.

Revisando o *Corpus de referencia do galego actual* (CORGA) atopámonos coa seguinte lista de predicados verbais que rexen unha cláusula interrogativa:

a) verbos exclusivamente interrogativos do tipo *preguntar(se)* e *inquirir*:

Preguntoulle quén a peinaba. (Rodríguez López, Edición do Castro, 1983).

Preguntándome cál das dúas será. (Gándara, Xerais, 1997)

Para preguntarse qué sentido tería clonar seres humanos completos. (O Correo Galego, 2000).

E váleme tanto o xeito de preguntar cómo perciben ou buscan a cociña os de fóra. (O Correo Galego, 2000).

Pregunteille qué lle parecía como andaban as cousas polas Grañas (Puentes, 2001).

Preguntoulle cál era o motivo daquel tormento (Riveiro Coello, 2001).

b) verbos de comunicación do tipo *revelar, anunciar, argumentar, asegurar, comunicar, corroborar, confirmar, contestar, dicir, declarar, enumerar, explicar, informar, mencionar, opinar, propoñer, precisar, repetir, responder, afirmar, falar de, discutir de/sobre*, etc.:

Non se molestara ninguén en comunicarlle en qué podía basearse aquela sentenza (Bernárdez Vilar, 1987).

Veríanse obrigados a discutir qué carácter tería este (Baamonde, en *Tempos Novos*, 1997).

Anque non revelou sobre qué está a escribir, admitiu que a escritura é “un vicio”. (*O Correo Galego*, 2000).

Foi Haupai Puke quen me explicou o que é, en qué consiste unha taniwha (*O Correo Galego*, 2000).

Para contestarlle ó BNG que denunciou cómo o financiamento público a centros privados pasou de 16,362 millóns (*O Correo Galego*, 2000).

Pero deixou sen precisar cómo terán que facelo, (*O Correo Galego*, 2000).

Discutían qué temas van aprobarse por maioría (*O Correo Galego*, 2000).

E dixen non sei qué parvadas (Perozo, 2001).

Se me dis de qué se trata, podería ir adiantando algo (Reigosa, 2001).

c) verbos de maneiras de dicir, como *corear, berrar, xemir, gritar, besbe-xar, suspirar, tatexar*, etc.

Intentou revolverse berrando un qué fas puta, qué fas, ó que ela respondeu cun socorro (Alonso, 1995).

d) verbos dubitativos e de falta de coñecemento como *dubidar, non entender, poñer en dúbida, non estar seguro, non saber, ignorar, descoñecer*, etc.:

Antón só dixo non sei qué detalle e eu permanecín completamente muda (Suárez Abel, 1987).

Dixo descoñecer en qué punto se encontran os trámites. (*O Correo Galego*, 1996).

Ignoro qué foi del, os pais morreron nun accidente (Pena, 1997).

Non sei por qué, pensei que ías ir lonxe (Jaureguizar, 1998).

Dubidei que facer e inclineime por crer que sería mellor entrar (Romero, 2000).

Non estaba segura de qué pasaría cando Petra lle puxera as mans enriba (Queizán, 2000).

Deben ignorar qué é ETA, porque saben o que é (*O Correo Galego*, 2000).

Ninguén sabe ben de qué vive (Perozo, 2001).

Non entendo por qué te ofendín (Perozo, 2001).

Non sei por qué se interesa vostede por ese personaxe deleznable (Perozo, 2001).

Carlos Conde non sabía qué dicir (Reigosa, 2001).

Se saía do cuarto, descoñecía qué o agardaba no corredor (Reigosa, 2001).

e) verbos de percepción do tipo *ver, oír, percibir, observar, sentir*, etc.:

Non vexo por qué o fas (Durán, 1978).

Outra vez observamos cómo máis da metade das rendas destas dúas importantes... (Villares, 1982).

Xa viu vostede qué pouco lle custou ao Comandante ocupar as cristas da serra (Carballo Calero, 1982).

Dixo que non vía cómo a sociedade puidese funcionar sen bancos nin contables (Rodríguez Baixeras, 1987).

Era incapaz de tolerar un peido, ou de oír cómo ruxían as súas tripas (Rábade Paredes, 1989).

Se sentise de verdade cómo amencia, cómo abría os labios aquela viaxeira (*O Correo Galego*, 1996).

Oíndo cómo descende o seu ritmo cardíaco (Rodríguez Sánchez, 1997).

Pola acción do medo que o coutaba ó sentir cómo os outros corrían tras del (Valcárcel, 1997).

E xa sentía o metal no esófago, cómo entraba no estómago (Dacosta Molanes, 2000).

Bateulle coa culata no rostro e viu cómo caía no chan (Riveiro Coello, 2001).

Pasarei hoxe polo Axexo, a ver qué hai (Reigosa, 2001).

Camilo observou cómo o ferido realizaba un sacrificio estéril. As rulas de Bakunin, Antón Riveiro Coello (2001).

Abandonaron a cantina e percibiron cómo o cheiro a terra lles batía na cara (Riveiro Coello, 2001).

Viu cómo o home se espía cunha prema bárbara (Riveiro Coello, 2001).

f) verbos de coñecemento ou aprendizaxe como *aprender, acordar(se), deducir, comprender, entender, ocorrer, lembrar, recordar, recoñecer, esquecer, saber, darse (de) conta, esquecerse de*, etc.:

Anselmo non comprende por qué (Moreiras, 1976).

Ela non comprende por qué ela os olla daquela maneira e despois esconde a face (Vilaboa Ramos, 1982).

Argallara xa non recordo ben qué historias (Ballesteros, 1988).

Non recordo qué familia tiña (Alvillares, 1992).

Non me acordo cómo se chamaba o equipo de Santiago (*O Correo Galego*, 1996).

Non podemos esquecer nunca en qué tempo e espacio vivimos (*O Correo Galego*, 1996).

E seguía sen comprender cómo esvaraba esa pinga de sangue (Méndez, 1997).

É imposible esquecer qué di Lizarra e quen o impulsou. (*O Correo Galego*, 2000).

Nunca entendía qué demo quería dicir iso que todos os docentes algunha vez tiñan na boca (Caneiro, 2000).

Non se me ocorría qué outra cousa dicir (Neira Cruz, 2001).

Curso para aprender cómo funciona a USC (*O Correo Galego*, 2001).

Diamantino non acadaba a comprender cómo aquel home tan forte... (Puentes, 2001).

Non podo recordar quen e para qué (Perozo, 2001).

Que nunca saberemos qué díaños deberon pasar pola súa mente (Araguas, 2001).

No primeiro non soubera qué facer (Queipo, 2001).

g) verbos de “descubrimento” como *investigar, examinar, descubrir, indagar, dilucidar, adiviñar*, etc.:

Obrigaríanos a investigar por qué non se deron correntos de poboación (Villares, 1982).

Neste mes e medio oíronse insultos como para adiviñar cál vai ser o ton xeral da campaña. (*O Correo Galego*, 1996).

A ciencia trata de descubrir por qué precisamente este tipo de cancro resulta tan agresivo. (*O Correo Galego*, 1996).

Desde onte, xoves, e ata hoxe, venres, dilucidarase qué equipos pasan ás semifinais. (*O Correo Galego*, 1996).

Supoñía descubrir cál desas hipóteses diferentes era razoablemente admisible. (*O Correo Galego*, 1998).

Gústalle descubrir qué pezas caeron dentro do panorama social. (*O Correo Galego*, 2000).

Intentei descubrir de qué ía aquela tía (Costas, 2000).

Lito Ferro deu unhas voltas polo piso, tratando de adiviñar qué podía haber detrás daquel estraño suceso (Reigosa, 2001).

Simplemente temos a obriga de indagar qué e cómo sabemos, a aprendizaxe exerce a función de recordar (Perozo, 2001).

h) verbos de medio de comunicación, do tipo *apuntar, anotar, ditar, escribir, telefonar, gravar, relatar*, etc.:

A continuación relatou cómo comunicou a Rita Barberá... (*O Correo Galego*, 1996).

Relatoulles ós seus familiares cómo o desaparecido saíra a cuberta alertado pola nai. (*O Correo Galego*, 2000).

Relatan cómo Xuok viaxou ó norte e atopou barro branco. (*O Correo Galego*, 2000).

i) verbos de valoración, como *aplaudir, aprobar, avaliar, criticar, eloxiar, louvar, xulgar*, etc.:

Examinará cada solicitude e avaliará qué compañías reúnen os requisitos. (*Teatro do Noroeste*, 1997).

l) verbos de decisión, como *decidir, determinar, resolver, concretar, especificar, acordar, revelar, precisar*, etc.

O fillo estaba a chegar e xa determinaría il qué debía facerse (Rodríguez López, 1983).

Non acordaron polo momento cómo pasarán á reserva os obxectores (*O Correo Galego*, 1997).

Carecen da motivación abonda que determina por qué a Administración optou por esta vía (*O Correo Galego*, 1999).

Resolver o problema de quen ostentaría a representación política (Varela Díaz, 1999).

Que se negou en reiteradas ocasións a revelar quen era o verdadeiro propietario (*O Correo Galego*, 1999).

Aínda que non especificou cómo, durante a VI Conferencia das Nacións Unidas. (*O Correo Galego*, 2000).

Uns expertos reúnen en Barcelona para decidiren cómo trata-la traxedia televisiva. (*O Correo Galego*, 2000).

Para determinar qué pasou e por qué o 12 de agosto. (*O Correo Galego*, 2000).

Agora seguimos esperando oír noticias de Arafat, para decidir cómo continuar. *O Correo Galego*, Editorial Compostela (2000).

Aínda que queda por concretar cómo se acometerá (*O Correo Galego*, 2000).

Deixou sen precisar cómo terán que facelo (*O Correo Galego*, 2000).

Ora ben, ¿son todos estes exemplos de verdadeiras interrogativas indirectas?, ¿agochan unha incógnita?, ¿permiten resolvela? Todo parece indicar que non, senón que tal e como recollen diferentes estudos e a propia *Gramática galega* de Álvarez e Xove (páxs.: 181-185), cómpre distinguir entre preguntas indirectas verdadeiras e preguntas indirectas impropias ou pseudointerrogativas.

Apoiándonos en criterios semánticos e sintácticos son varias as probas que axudan a establecer os extremos entre estas dúas modalidades. Unha primeira consiste na que podemos denominar a “xeneralización de Plann” recollida no artigo “Indirect Questions in Spanish”: “Only those verbs of communication that can be followed by a direct question can be followed by *que* plus an indirect question.”; (Plann: páx.: 303). Nela abonda a profesora Carme Hermida na súa obra *Ortografía práctica* na que tamén mantén que só aqueles verbos de comunicación que se usan para citar unha pregunta directa, poden utilizarse para introducir preguntas indirectas.

Preguntoume con quen fixo o traballo => Preguntoume: ¿con quen fixo o traballo?

Dime qué tal che foi => Dime: ¿que tal che foi?

Este pode ser considerado o criterio básico e clarificador para distinguir as preguntas indirectas verdadeiras das pseudointerrogativas ou impropias, xa que serve para marcar unha fronteira entre aqueles verbos que seleccionan como obxecto semántico unha verdadeira pregunta (co fin de encher unha lagoa no coñecemento) e aqueles outros que o que fan é seleccionar unha proposición, que se pode xulgar como certa ou non no mundo real, xeralmente para aseverala.

Pero aínda hai máis criterios que axudan a perfilar mellor os verbos que poden exercer de rexentes de verdadeiras preguntas interrogativas indirectas:

a) as preguntas indirectas verdadeiras poden ir precedidas pola conxunción *que* que se antepón aos outros nexos:

Ti dis (que) cómo pescaba a traíña (Méndez Ferrín, 1976).

Pensei (que) cómo ía saber pintar tanta maxestade (Méndez Ferrín, 1991).

Contestoume (que) cómo se me ocorría preguntar iso (de Toro, 1991).

No papel dicía (que) cómo era posible que un mariñeiro quedase embarazado. (*Tempos Novos*, 1997).

Por ser o verbo prototípico introdutor das interrogativas (directas e indirectas), *preguntar* atópase lexicamente restrinxido (unicamente pode seleccionar subordinadas interrogativas e non proposicións) e non require de xeito obrigatorio a presenza da conxunción (“Indirect questions that occur after verbs that allow only an indirect question as complement –for example, *preguntar* ‘ask’, *preguntarse* ‘wonder’– are exceptions to this generalization. In such cases the indirect question must be interpreted as a question, even if it is not preceded by *que*, due to the nature of the matrix verb.”; Plann: 302).

Subia a ver o qué pasaba (Santiago, 1976).

Sáiron para ver qué pasaba. A saga dun afiador, Xosé Fernández Ferreiro, Edicións do Castro (1980).

Baixou por ver qué pasaba (Rodríguez López, 1983).

Tampouco saberían moi ben qué pasaba (Lorenzo Tomén, 1996).

Ela colleuno mal e preguntoume cómo me permitía opinar sobre cousas das que non sabía máis ca Ignacio (Risco, 1998).

Cando o médico lles pregunta qué pasou (Rei Núñez, 2000).

Pura dirixiuse ao cantador de boleros e preguntoulle qué opinaba da sinceridade (Caneiro, 2000).

Vestiuse rapidamente preguntándose qué caste de individuo sería aquel (Miranda, 2000).

Outro informador preguntoulle cómo pensaba dirixir o seu partido desde a cárcere (*O Correo Galego*, 2000).

A ruliña preguntouse qué fixera mal (Perozo, 2001).

Lola deixou de rir e preguntoulle cál era o motivo daquel tormento (Riveiro Coello, 2001).

E aínda tiña azos para me preguntar cómo estaba (Neira Cruz, 2001).

Posiblemente por este motivo, o emprego desta partícula tende a evitarse, pero en ocasións mesmo pode ser útil e preferible mantela para así evitar ambigüidades. De feito verbos como *repetir* ou *dicir* só coa súa presenza resultan equivalentes ao verbo *preguntar*:

El dixo cantas veces pensabas chamalo vs. El dixo *que* cantas veces pensabas chamalo.

Ana repetiu como temos pensado facelo vs. Ana repetiu *que* como temos pensado facelo.

b) as pseudointerrogativas, pola súa banda, xa non poden ir precedidas pola devandita conxunción:

Eu sabía (*que) cando ía regresar.
 Ignoraba (*que) cantas veces o designaran.

Outra proba máis radica na paráfrase dos enunciados. Unha pregunta indirecta impropia como pode ser:

Xoán explicou como sucedera todo.
 El sabe onde puxo túa nai as chaves.

son parafraseables como:

Xoán sabe a resposta á pregunta ¿como sucedeu todo?
 Ela sabe a resposta á pregunta ¿onde puxo túa nai as chaves?

mentres que *Xoán preguntou como sucedera todo* ten como paráfrase posible *Xoán fixo a pregunta de como sucedera todo*.

Ao fío do exemplo anterior co verbo *saber*, pódese pensar que no caso de ir modificado por un adverbio de negación a distinción entre verdadeiras e impropias se torna problemática ou mesmo se anula (*El non sabe onde puxo túa nai as chaves*). No entanto, isto non é así: o verbo *saber* selecciona un obxecto de carácter proposicional, e non unha pregunta; a negación semella converter esa proposición nunha pregunta:

Miraba e non sabía qué explicación dar, nin cómo amañar tal espectáculo (Carballude, 1998).

Non sabía qué facer de min (Puentes, 2001).

Non sabía qué dicirlle a aquel pai ferido (Reigosa, 2001).

Mais a realidade indica que segue a ser incompatible coa secuencia “que + frase interrogativa”

*El non sabe que onde puxo túa nai as chaves.

*Non sabía que que facer de min.

*Non sabía que que dicirlle a aquel pai ferido.

*Miraba e non sabía que que explicación dar nin que como amañar tal espectáculo.

Igualmente “non saber” non permite introducir unha pregunta directa xa que a negación inverte o valor de verdade da oración (converte algo afirmativo en negativo) e amosa un estado de coñecemento da realidade, ou se castra mellor dito de descoñecemento, determinado pero non por isto cambia o obxecto semántico que selecciona o verbo³:

*El non sabía ¿Onde puxera as chaves túa nai?

*Non sabía ¿Que facer de min?

*Non sabía ¿Que dicirlle a aquel pai ferido?

*Miraba e non sabía ¿Que explicación dar e como amañar tal espectáculo?

Chegados a este punto podemos establecer tres grupos de predicados verbais rexentes:

1.- *preguntar* (e sinónimos de escaso uso como *inquirir*): verbo introdutor prototípico que unicamente selecciona interrogativas. Como xa foi mencionado é o único que non require a presenza obrigatoria do *que* precedendo a interrogación.

Preguntoume que tal ía todo.

A xente preguntaba que pasaba alí.

Preguntaron cales eran os que viñeran pola tarde.

Preguntábame canto tempo máis tería que agardar

O gigolo preguntouse cando as clases medias do mundo serían conscientes...

(Jaureguizar, 1998).

2.- verbos de modos de falar ou que modulan a maneira de dicir un enunciado: *susurrar, berrar, gritar, balbucear*... Sempre van precedidos da conxunción *que*.

Rin ás escondidas, susurrando cales das láminas son as máis chamativas: Mulleres e Mar (Heinze, 1989).

Mentres lle preguntaba berrando ás paredes por qué lle tivo que tocar a ela. (Marcos, 1997).

³ Algo semellante ocorre coas exclamativas indirectas: unha oración como *El non sabe como puido facerlle iso ao seu pai* é problemático como exclamativa indirecta, pois as exclamativas presupoñen a verdade do que expresan o cal choca coa oración principal.

3.- verbos como *dicir, repetir, comentar, contar, contestar...* que si precisan da conxunción *que* para que as oracións sexan consideradas preguntas indirectas verdadeiras

El non deixaba de repetir que como iamos saír daquela.

Os raparigos, impacientes, non deixaban de dicir que cando virían os Reis.

Sen a preposición *que* xa estamos diante dunha interrogativa indirecta impropia ou pseudointerrogativa.

Non dixo cando ía volver.

Repetiu onde o pousou e non lle escoitei.

Á vista destes tres grupos pouco queda daquela primeira lista tan ampla que viamos ao comezo. Só estes tres parecen cumprir o requisito semántico de seleccionar unha subordinada que poida ser interpretada como unha verdadeira pregunta e non como unha proposición. Moitos están lonxe das características propias dos verbos de comunicación, caso dos verbos dubitativos, dos de falta de coñecemento ou dos de descubrimento⁴. Outros son eminentemente aseverativos (*confesar, confirmar...*) e outros, os que rexen preposicións, malia seren verbos de comunicación non pasan a inescusable proba de Plann e non poden introducir unha interrogativa directa.

Só quero que confeses por qué me chaman Fona (Caneiro, 2000).

O 18 dese mes ten que confirmar quen será o próximo presidente (*O Correo Galego*, 2000).

Para concluír, entendemos que as orixes das confusións parten de entender as interrogativas indirectas como un todo amplo no que entran verbos que, aínda pertencentes todos ao ámbito da comunicación e do coñecemento, presentan diferenzas no plano sintáctico e semántico.

En realidade, a indeterminación, e aquí é onde comezan as vacilacións ortográficas, vén dada polas aquí denominadas pseudointerrogativas: non son verdadeiras preguntas, senón oracións que contextualmente por cuestións pragmáticas poden interpretarse como demandas ou solicitudes de in-

⁴ No caso destes non queda claro se seleccionan como obxecto semántico unha pregunta ou unha proposición. Nun exemplo do tipo *Pescudou toda a semana como facerse cun exemplar* ou *Explicounos como funcionaba o aparello* non parece haber unha pregunta xenuína, pois o propio falante é quen dá a resposta, quen resolve a incógnita, quen, en definitiva, enche as lagoas de información ou coñecemento.

formación, máis aínda se temos en conta que adoitan aparecer en contextos imperativos ou condicionais (lembramos que os modos verbais serven para reflectir a actitude do falante).

Explícame como o fas.

Isto temos detectado que é especialmente frecuente en libros de texto, onde se tende a abusar destas construcións (no canto dunha interrogativa directa) e mesmo en ocasións se transforma erroneamente o discurso directo en indirecto simplemente substituíndo os signos de interrogación por un acento (cfr. os mecanismos de transformación entre discurso directo e indirecto).

Busca e nomea qué fundamentos empíricos parecen avalar algunhas das seguintes teorías ou leis. (*Filosofía da Ciencia de da Tecnoloxía*, 1998).

Investiga e expresa qué razóns múltiples levaron á caída da concepción xeocéntrica do sistema. (*Filosofía da Ciencia de da Tecnoloxía*, 1998).

Resulta impactante observar cómo esta terra amosa unha visión engaiolante (*O Correo Galego*, 2000).

Observar cómo nace e crece unha planta (Libro de texto, 2003).

Despois escribe de quen é cada disface (Libro de texto, 2003).

Explica quen fai estes traballos na túa casa (Libro de texto, 2003).

Describe cómo es ti (Libro de texto, 2003).

Marca de quen se trata en cada caso (Libro de texto, 2003).

Explica cál das dúas paisaxes che gusta máis (Libro de texto, 2003).

Sabes cousas sobre as plantas. Sabes cómo son e para qué serven os obxectos (Libro de texto, 2003).

Caso distinto é aquel en que temos oracións relativas independentes (sen antecedente) cun pronome obxecto directo e que si dan pé a enunciados ambiguos, xa que tamén sería posible que se entendese o *que* como unha conxunción.

Di que /qué sabes do tema.

Dime que/qué acentúo ben.

A ambigüidade é maior cando o verbo subordinado é un infinitivo como ocorre en:

Non teño que / qué ler.

A xente non ten que /qué facer.

Non teñen que /qué comer.

A policía non pode facer nada, non ten qué investigar. Arqueofaxia, Manuel Lourenzo González, Xerais (1995).

Tamén cando son interrogativas de dúbida ou vacilación do tipo:

El non soubo que /qué contestar.

Non sabía que /qué escoitaban detrás da porta.

Non soubemos que /qué querían construír.

Era fácil adiviñar que /qué soñaba.

3. REVISIÓN BIBLIOGRÁFICA

Neste apartado realizaremos un breve percorrido por algunhas das gramáticas, manuais, libros de estilo e de ortografía publicados na nosa lingua desde o ano 1982 deica a actualidade, para, deste xeito, analizar como se abordou a cuestión que nos ocupa por parte dos distintos autores.

Tomamos como punto de partida o ano 1982 por ser esta a data de publicación das *Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Idioma Galego*, nas que se establecía, dentro do apartado dedicado ao acento diacrítico, o seguinte: “tendo en conta que o uso do acento diacrítico é unicamente necesario para diferenciar palabras en principio homógrafas, pero non homófonas, o seu uso para diferenciar entre distintas funcións dunha mesma palabra supón a introdución dun novo criterio non xustificad. Por iso debe escribirse *esta mesa, quero esta, ¿cando véés?, ¿canto queres?, ¡que desgracia!, dime cal queres, non sei que anda facendo*”. Mas a continuación sinalase que “poden levar acento gráfico as formas do interrogativo e exclamativo naqueles casos en que se produza anfiboloxía: *dille que queres / dille qué queres, ¿xa sabes que hai? / ¿xa sabes qué hai?, xa sabes canto lle custou / xa sabes cómo lle custou*, etc.” (1982: 20).

A seguinte data de referencia no noso percorrido é o ano 1995, ano no que as *Normas* do 82 foron revisadas nalgúns apartados, entre eles o da acentuación das interrogativas indirectas. Nas novas *Normas* considérase que “a utilización de recursos gráficos para distinguir entre as funcións gramaticais que pode ter unha mesma palabra debe reducirse a aqueles casos que poidan causar problemas de interpretación do texto escrito”. Por este motivo, considérase necesario acentuar sempre as formas do interrogativo e exclamativo cando introducen interrogativas indirectas para, deste xeito, “marcar na escrita a diferenza de tonicidade existente na lingua oral e evitar posibles anfiboloxías” (1995: 29-30). Como exemplos de casos de ambigüi-

dade vólvese recorrer aos expostos nas *Normas* do 82 e é frecuente que estes se repitan nas obras revisadas para o noso estudo, o que conduce a pensar que a ambigüidade queda reducida a pouco máis de tres casos.

Debido ao que acabamos de explicar, dividiremos o noso estudo en dous apartados: o tratamento da acentuación das interrogativas indirectas nas obras publicadas desde 1982 deica 1995, e mais o tratamento da acentuación das interrogativas indirectas nas obras publicadas desde 1995 deica a actualidade.

3.1 Tratamento da cuestión desde 1982 deica 1995

De entre as vinte e sete obras analizadas, quince situaríanse neste período, e só catro delas recollen o establecido nas *Normas* do 82: *Gramática Galega* (1986); *O galego correcto* (1991), *Manual de linguaxe administrativa* (1991) e *Iniciación ó galego* (1993). Outras catro obras ni sequera abordan o tema como sucede en: *Edigal galego. Primeiro método audiovisual para a aprendizaxe da lingua galega* (1985), *Galego para vós* (1993), *Libro de estilo* (1993) e *Retallos. Manual práctico de galego* (1993, 1995²).

As outras sete publicacións podemos dicir que non se meten en fonduras ao non falar dos casos de anfiboloxía, e decántanse pola non acentuación das partículas interrogativas indirectas. Esta é a solución adoptada en: *Manual de galego urxente* (1987), *Avante. Curso de galego. Perfeccionamento 2* (1989), *Prácticas de lingua* (1993²), *Método activo de lingua galega* (1994), *Curso de galego. A palabra herdada* (1995) e *Curso de galego para as administracións* (1995). Como podemos observar, as obras citadas son manuais de uso de galego, o que pode explicar que non se fale de acentuar en casos de ambigüidade para deste xeito facilitar a aprendizaxe da lingua. Por outra parte, é preciso sinalar que nalgúns casos dise que non se acentúan os pronomes interrogativos e exclamativos, pero só se ofrecen exemplos de interrogativas directas, polo que supoñemos que para as indirectas a solución adoptada é a mesma. Isto é o que sucede en *Prácticas de lingua* e en *Curso de galego. A palabra herdada*, onde se nos di: “Non se acentúan os pronomes interrogativos e exclamativos. ¿Que fas?, ¿quen vén?, ¿canto queres?, ¿cantos rapaces! (...)”.

3.2 Tratamento da cuestión desde 1995 deica a actualidade

Das doce obras encadradas neste período hai dúas que seguen recoillendo a postura das *Normas* do 82 e non a das *Normas* do 95. Falamos de *Ortografía práctica* (2001) e *Gramática da lingua galega* (2002). Consideramos necesario facer unha mención especial á obra de Carme Her-

mida, *Ortografía práctica*, por ser a única que afonda na problemática da acentuación das interrogativas indirectas. A autora sinala a enorme confusión que provocou a entrada en vigor da regra recollida nas *Normas* do 95 na que se prescribe a colocación do acento gráfico en todas as interrogativas e exclamativas indirectas. Deste xeito pasaron a acentuarse pronomes relativos ou adverbios no lugar de pronomes interrogativos (“non sei de qué me falas”, “empeñouse en non me querer dicir quen era o tío Amadeo” ...), polo que, como ben indica Carme Hermida, “sería recomendable modifica-la regra dictada no 95 e volver á situación anterior” (2001: 33)⁵. Esta volta atrás exactamente foi o que se fixo no denominado *Acordo normativo* do ano 2003: establécese a acentuación das formas do interrogativo e exclamativo cando introducen interrogativas e exclamativas indirectas “para evitar posibles anfiboloxías: dille qué queres / dille que queres, xa sabes qué hai?/ xa sabes que hai?, xa sabes canto lle custou / xa sabes canto lle custou, etc.” (2003: 31-32). Por tanto, continúaase utilizando o criterio da anfiboloxía, insítese nos mesmos exemplos de sempre e a única diferenza radica en que o que no ano 1982 era unha posibilidade (“Poden levar acento gráfico...” [1982: 20]) agora convértese en norma o cal segue a presentar problemas como sinalaremos máis adiante.

En canto ás dez obras restantes, todas elas propoñen a acentuación das formas do interrogativo cando introducen interrogativas indirectas, e seguen, polo tanto, o establecido nas *Normas* do 95. Estas dez obras son: *Diccionario de ortografía da lingua galega* (1996), *Guía rápida da lingua* (1997), *Letras e Palabras* (1997), *Curso de galego para non-galegofalantes* (2000), *As normas ortográficas e morfolóxicas da lingua galega. Actualizacións, complementos e desviacións* (2001), *Vencello. Lingua e cultura galega para estudantes de fóra de Galicia* (2001), *Manual de estilo do Correo Galego* (2001), *Ortografía e estilo da lingua galega* (2002) e *Galego para cursos de iniciación* (2002).

Nesta segunda etapa podemos observar que a pesar da diversificación do material, xa non se reduce case exclusivamente a manuais de uso da nosa lingua como acontecía no período anterior, non existe un tratamento crítico da cuestión nin sequera nunha obra que pretende facer unha revisión das *Normas* como é *As normas ortográficas e morfolóxicas da lingua galega. Actualizacións, complementos e desviacións*. Noutros casos non se chega a tratar a cuestión como sucede en *Manual de gramática galega* (2001), sendo polo tanto a única excepción deste panorama a obra xa citada de Carme Hermida.

⁵ Ademais, considera importante que se saiban distinguir as interrogativas e as exclamativas indirectas das directas para o cal ofrece regras útiles para todos os usuarios da lingua.

4. CONCLUSIÓNS / REFLEXIÓNS FINAIS

Como se sinalou ao comezo, as orixes desta comunicación radicaron nas vacilacións, dúbidas e disparidade de criterio que observabamos no tratamento ortográfico das denominadas oracións interrogativas indirectas, e que ademais non atopaban, ao noso entender, un tratamento axeitado nos numerosos manuais e obras de consulta dispoñibles no mercado tal e como se constatou na revisión da bibliografía realizada. De feito, o que nun principio consideramos que era unha simple cuestión ortográfica terminou por se converter nunha cuestión máis complexa, de raíces gramaticais da que en ningunha das obras analizadas se facía mención. Observamos que o problema de partida era a consideración das interrogativas indirectas como un todo amplo que incluía oracións rexidas por verbos, aínda que semellantes, con propiedades sintáctico-semánticas diferentes (cfr. a lista de exemplos tirada do CORGA recollidos na parte teórica).

É por isto que o primeiro obxectivo foi o de ofrecer unha caracterización das interrogativas indirectas e dos seus verbos rexentes para establecer unha barreira entre estas oracións e as que a propia gramática, se cadra non moi afortunadamente, etiqueta como pseudointerrogativas ou interrogativas impropias cando en realidade nin agochan unha interrogación nin disipan unha incógnita.

A revisión bibliográfica serviu para comprobar a inexistente reflexión gramatical coa que os distintos manuais e obras de referencia abordan o tema, a excepción da xa comentada obra de Carme Hermida. No mellor dos casos restrinxen a cuestión a un simple problema ortográfico (se se acentúan ou non) e reproducen as indicacións das *Normas* vixentes no momento da súa publicación. Quere isto dicir que o tratamento da cuestión quedou reducido a un único parágrafo encadrado baixo o epígrafe da “Acentuación diacrítica” sen que xurdiran novas propostas, alén das normativas, e a pesar de que a consulta do corpus revela que sempre, con maior ou menor intensidade, foi unha cuestión problemática e confusa para os usuarios da lingua escrita estándar nos distintos ámbitos.

No período 1982-95, cando a acentuación se limitaba aos casos ambiguos, ademais de erros e vacilacións que teñen que ver máis co estado aínda tantariñante do coñecemento e dominio do estándar⁶, xa é posible documentar exemplos de acentuación en contextos en que a ambigüidade non é tal. No seguinte cadro achéganse algúns exemplos que permiten comprobar

⁶ No ano 1982 aínda é posible atopar exemplos de *cóma* acentuados: As series decimais galegas até agora estudadas amosan *cóma* dende fins do XVIII se produce A desamortización dos...

un uso aleatorio da acentuación con interrogativas indirectas rexidas polo verbo *preguntar*:

Preguntar qué/cómo/cándo... do 1982 ó 1995 (acentuado)

Don Xerome preguntou qué hora era, e Oliveira subiu ós faiados a ver as... (Freixanes, 1982).

Quietán leuna e cando me preguntou que qué cadro era aquel, respondinlle que un que me regalara Pedro (Conde, 1982).

Preguntoulle qué facía e a coitada, con arrepiantes laios, faloulle dunha cobra... (Rodríguez López, 1983).

Cristina preguntoulle qué lle pasara. El soamente respondeu que estaba canso e que... (Reigosa, 1984).

Cando terminou o parlamento apoloxético, preguntou por qué razón Pulpeiro non acudiría á reunión convocada na esquelina que... (Rodríguez Baixeras, 1987).

Preguntei cómo podía ser posible (Rábade Paredes, 1989).

Sempre teño o costume de comentarllo e preguntarlle qué lle parece; e así, cunha tonteira destas, moitas veces boto (Gondar Portasany, 1991).

A xente preguntábase qué comería de cotío. Castañas e froitas do monte, digo eu (Cabana, 1994).

Xa estou onda eles para lles preguntar ola, qué queredes (Alonso, 1995).

Preguntar que/como/cando... do 1982 ó 1995 (sen acentuar)

Entón preguntou Ricardo que lle acontecerá ó que faltaba (Alcalá, 1984).

Cando terminou de me contar a súa vida, preguntoume que era o que facía eu (Costa Clavell, 1985).

Preguntouse con certo pavor que pasos tería que dar agora para localizar a Purificación sen... (Rodríguez Baixeras, 1987).

Exeo notou que andaba toda inqueda e preguntoume que tiña (Alonso, 1988).

Preguntei catro veces quen ía sentado aquí, á beiriña do morto, e case agardo (de Souza, 1989).

Nunha ocasión preguntoulle por que non escribía algo en galego (del Caño, 1990).

Unha vez pilloume o xuíz na súa horta, roubándolle peras, e preguntoume que facía alí. Eu díxenlle que pasaba de casualidade, e tivera... (del Caño, 1990).

Lanzós preguntoulle que son empanadas; contestou que son as masas de pan coma paredes que levan dentro (Miranda, 1991).

Mais non sabían que contestar cando se lles preguntaba de quen era o tubo, quen o puxera alí e canto tempo (Martín, 1992).

Preguntou quen era e de que familia, e dixéronllo, facéndolle saber tamén que era a noiva (Fernández Ferreiro, 1993).

Pegoume un cometon cariñoso e preguntoume que me parecía a Varciela, se sería propiamente unha illa ou... (Cabana, 1994).

O deputado Enrique Tello preguntou que actuacións ten previstas a Xunta para que se cumpra a... (*O Correo Galego*, 1995).

É no período posterior (1995-actualidade), tras a introdución de lixeiras modificacións nas *Normas* (entre elas a que inclúe a extensión do acento

gráfico a todas as formas do pronome interrogativo para evitar posibles anfiboloxías e como marca de tonicidade), cando as ocorrencias de exemplos coma os anteriores sofren un aumento espectacular por mor da mala interpretación que da modificación se realizou. Con todo segue a haber exemplos que se desvían do indicado nas *Normas*:

Preguntar qué/cómo/cándo... a partir de 1995 (acentuado)

---

xa estou onda eles para lles preguntar ola, qué queredes, cando lembro Gloria Estefan, e retrocedo brusco desculpándome (Alonso, 1995).

Que os outros se pregunten qué miro con tanta obstinación ó bordo da auga (*O Correo Galego*, 1996).

Nunha ocasión meses atrás, non obstante, chegáralle a preguntar por qué non se atrevía a dicirlle ou, non sei, polo menos (Pena, 1997).

O Rei non preguntou qué horta era aquela nin ónde estaba (Aleixandre, 1998).

Nas que preguntaba qué pensarían os cidadáns sobre o pacto entre PNV (*O Correo Galego* 1999).

Cando era un home incumplido preguntándolles ós seus compañeiros qué se sentía ó estar cunha muller (Rei Núñez, 2000).

Un deles preguntoulle ó amigo Pardo qué pasaba coa xente das Grañas que xa levaban moito tempo (Puentes, 2001).

Preguntar qué/cómo/cándo... a partir de 1995 (sen acentuar)

Aínda sorrinte preguntándose que lle estaría a suceder a el (Conde, 1995).

Pregunteille por que o pai o chamara verbo da rapaza fuxida (Alcalá, 1996).

Pero se me preguntaran que me parece a música... (Vázquez Freire, 1997).

Fíxolle preguntarlle á súa nai que facía toda aquela xente alí. (Jaureguizar, 1998).

Se alguén pregunta como me foi o día, eu respondo. (Costas, 2000).

Todos se preguntaban de onde me saíra aquela elegancia (Puentes, 2001).

Ante este estado de confusión entendemos que efectivamente unha posible solución é a volta atrás, tal e como indicaba Carme Hermida na súa obra e tal e como así indican as *Normas* 2003. Non obstante, son varias as precisións que queremos achegar ao respecto, en especial sobre a inclusión novamente do criterio de ambigüidade.

En primeiro lugar, a experiencia confirma que os usuarios da lingua, e os propios lingüistas, nos achegamos ás obras de consulta (dicionarios, manuais de ortografía, gramáticas...) na procura de solucións concretas ás nosas dúbidas. Entendemos que introducir o criterio de ambigüidade, que é en si mesmo confuso ou vago, non axuda á resolución das dúbidas dun usuario da lingua, incluso pode crear outras novas e/ou afondar nas xa existentes. Cómpre ter en conta que determinar se hai ambigüidade ou non nun enunciado dado, pode resultar unha cuestión subxectiva, variable en función do

falante e do contexto e que mesmo pode admitir gradación (fronte ao típico exemplo de *Dime que me queres*, hai outros en que poden non resultar tan evidente a existencia dun dobre significado ou sentido: *Para saber que pasa en Galicia*). Cabe pensar que un dos requisitos que deben de cumprir as *Normas* e os manuais que delas se deriven é o de ofrecer solucións concretas e non deixar as portas abertas a interpretacións persoais.

Unha segunda apreciación ten que ver coa escasa frecuencia de enunciados que poidan resultar ambiguos (os que hai semellan ser froito da capacidade infinita da linguaxe para crear enunciados, máis que a unha suposta frecuencia intrínseca deles). Entendemos que fronte a enunciados do tipo *Non teño qué ler / Non teño que ler*, son máis frecuentes outros enunciados nos que calquera tipo de ambigüidade xa é imposible e o seu sentido resulta moito máis claro (*Non teño nada para ler / Non teño que ler ningún libro ...*). Ademais, por outra parte, dá a sensación de que o tratamento desta cuestión semella estar condicionado polo feito de achegar sempre exemplos de casos ambiguos presentandolos dun xeito illado, transmitindo a falsa sensación de que existe un corpus moito maior do que realmente é, e, sobre todo, esquecéndose de que todo enunciado dispón dun contexto e é encadrable nunha situación comunicativa determinada. Afondando nesta liña argumentativa mesmo se podería chegar a cuestionar se é preciso acentuar os devanditos casos, se é rendible crear unha regra específica para tentar aclarar uns poucos a custa de posiblemente crear problemas no tratamento ortográfico de moitos outros (¿facilitar a lectura para complicar a escritura?). Por unha banda, existen outros exemplos de enunciados ambiguos e sobre eles non se cuestiona que poidan ser desambiguados mediante a acentuación, xa que é evidente que irían en contra do principio de economía e sinxeleza que toda ortografía debe procurar.

¿Xa sabes quen foi? [caso de sincretismo no que a forma verbal pode ser do verbo *ser* ou *ir*].

Dixo que seu pai xa marchara [exemplo de discurso indirecto no que se descoñece a quen fai referencia “seu pai”].

Pola outra, o fluír do discurso e a cohesión dos elementos que o compoñen é na meirande parte dos casos suficiente para saber se estamos ante unha oración de carácter aseverativo, interrogativo ou exclamativo como sucede nos seguintes exemplos:

Teu pai xa sabe canto nos custou o coche (aseverativo).

El sabe cantas veces teño agardado por el (exclamativo).

Seguimos sen saber canto ten pensado investir (interrogativo).

Sexa como for, mantendo o criterio de acentuar aqueles casos que poidan presentar máis dun significado en función do elemento gramatical que estea presente (pronome ou conxunción), entendemos que o seu modo de representalo no texto normativo, co fin de casar do mellor xeito posible a gramática coas regras ortográficas, podería pasar polas seguintes posibilidades:

- a. Especificar que os casos ambiguos son minoritarios.
- b. Relacionado co anterior, reducir o corpo tipográfico da indicación (que ao usuario das *Normas* lle chegue tamén dun modo visual que son minoría os exemplos e case constitúen unha excepción á norma).
- c. Conectar mediante remisións a parte da acentuación coa parte destinada aos pronomes e conxuncións dentro do propio texto normativo.
- d. Ampliar e renovar o grupo de exemplos achegados.

Por desgraza, estas observacións, feitas antes da publicación das *Normas* 2003, non teñen reflexo no novo texto normativo: non se lle especifica ao usuario que os casos ambiguos sexan minoritarios (non se emprega ningunha indicación tipográfica que así o faga entrever), non se remite ao apartado dos pronomes e conxuncións e o catálogo de exemplos mantense inalterado vinte e un anos despois⁷.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Bibliografía activa

- Álvarez Blanco, R. e Xove Ferreiro, X. (2002): *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Plann, S. (1982): "Indirect Questions in Spanish", *Linguistic inquiry* 13, páxinas 297-312.

⁷ Na segunda edición de *Ortografía práctica*, publicada con anterioridade do texto normativo e acompañada dun opúsculo, Carme Hermida propón unha redacción ao noso entender máis completa e na liña das nosas observacións. Certo que é un texto de carácter didáctico pero ten o valor de sinalar o que é unha oración indirecta (interrogativa ou exclamativa) e explicitar os elementos entre os que se pode producir confusión (pronome interrogativo, conxunción e pronome relativo).

Suñer, M. (1999): "La subordinación sustantiva: la interrogación indirecta" en *Gramática descriptiva de la lengua española*, Bosque, I. e Demonte, V. (dirs.). Madrid: Espasa Calpe, páxs.: 2149-2195.

Bibliografía pasiva

- Álvarez Blanco, R., Monteagudo, H. e Regueira, X. L. (1986): *Gramática Galega*. Vigo: Galaxia.
- Arias, V. (1992): *Libro de Estilo*. A Coruña: Andel / Xunta de Galicia.
- Barros Taboada, M., Núñez Pombo, C. e Vicente Terceiro, M. (1993, 1995²): *Retallos. Manual práctico de galego*. A Coruña: Fontel Edicións.
- Beltrán Carballeira, R. X. (2002): *Galego para cursos de iniciación*. A Coruña: Baía Edicións.
- Bermúdez, A. e Colmenero, A. (1993²): *Prácticas de lingua*. Vigo: Edicións do Cumio.
- Castro Soliño, D. e Gullón González, R. (1995): *Curso de galego. A palabra herdada*. Lugo: Citania Publicacións.
- Cid González, C. e Tesouro Borrajo, X. (1995): *Curso de galego para as administracións*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Dosil López, B. e Riveiro Costa, X. (1996): *Diccionario de ortografía da lingua galega*. A Coruña: Fontel Edicións.
- Chacón Calvar, R. e Rodríguez Alonso, M. (1991): *O galego correcto*. Madrid: SM.
- Feixó Cid, X. G. (1993): *Iniciación ó galego*. Vigo: Ir Indo.
- Feixó Cid, X. G. (2001): *As normas ortográficas e morfolóxicas da lingua galega. Actualización, complementos e desviacións*. Vigo: Edicións do Cumio.
- Feixó Cid, X. G. (2002): *Ortografía e estilo da lingua galega*. Vigo: Edicións do Cumio.
- Fernández Salgado, B. (coord.) (2001): *Manual de estilo do Correo Galego*. Santiago: O Correo Galego.
- Freixeiro Mato, X. R. (2001): *Manual de gramática galega*. Vigo: A Nosa Terra.
- García, X. et al. (1985): *Edigal galego. Primeiro método audiovisual para a aprendizaxe da lingua galega*. 4 vols. + 3 casetes. Santiago: Edigal.
- García Cancela, X. e Díaz Abreira, C. (1991): *Manual de Linguaxe Administrativa*. Santiago: Escola Galega de Administración Pública.
- Hermida Gulías, C. (2001): *Ortografía práctica*. Santiago: Sotelo Blanco.
- Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega (1982): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. Vigo: ILG / RAG.
- Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega (1995): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. Vigo: ILG / RAG.

- Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega (2003): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. Vigo: ILG / RAG.
- Mata Iglesias, A. M. e Núñez Argiz (2000): *Curso de galego para non galego-falantes*. Santiago: Xunta de Galicia.
- Mouriño Cagide, X. (1989): *Avante. Curso de galego. Perfeccionamento 2*. Santiago: Xunta de Galicia.
- Nieto, A. e Troitiño, X. (1994): *Método activo de lingua galega*. Vigo: Edicións do Cumio.
- Paül Carril, Valeríá (coord.) (2001): *Vencello. Lingua e cultura galega para estudantes de fóra de Galicia*. Santiago: Xunta de Galicia.
- Pena, X. R. e Rosales, M. (1987): *Manual de galego urxente*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Pombo Mosquera, X. A. (1997): *Guía rápida da lingua*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Rivas Cid, X. (1993): *Galego para vós*. A Coruña: Fontel Edicións.
- Riveiro, X. (1997): *Letras e Palabras*. A Coruña: Andel / Xunta de Galicia.
- Sánchez Vales, D. et al. (1991): *Curso de lingua galega para as corporacións locais*. Santiago: Xunta de Galicia.